

BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN İSTANBUL VE CEZAYİR'DE KAHVE VE KAHVEHANE KÜLTÜRÜ (17. YY- 19. YY)*

The Coffee and Coffee Shop Culture in Istanbul and Algiers As Seen by European Travellers (17th -20th Centuries)

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE**

ÖZ

Anavatanı Afrika Boynuzu ülkelerinden Etiyopya olan kahvenin, 16. yüzyılda Yemen'den İstanbul'a getirilmesiyle birlikte tüketimi hızla yayılarak bir Osmanlı toplumsal geleneği hâline dönüşmüştür. Söz konusu gelenek, İstanbul'u ve 1830'a kadar Osmanlı idaresi altında yaşamış Cezayir'i diplomatik, dini, askerî, ticarî, edebî ve ilmi gibi çeşitli nedenlerle ziyaret eden Batılı seyyahların en çok ilgisini çeken unsurlardan biri olmuştur. Öyle ki, İstanbul ve Cezayir'e ilişkin genellikle Fransızca ve İngilizce dillerinde kaleme alınmış seyahatnamelerde "kahve ve kahvehane" kültüründen bahsetmeyen esere nadiren rastlanmaktadır. Kahvenin, 17.yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti sınırlarını aşarak, Avrupa ülkeleri ile tanışmasıyla kahve içme alışkanlığı kelimenin tam anlamıyla Doğu ile Batı halkları arasında paylaşılan ortak kültürel bir miras olma özelliğine erişmiştir. Bu nedenle, 17. yüzyıldan 20.yüzyıl başlarına kadar yayımlanmış İstanbul ve Cezayir ile ilgili seyahat anılarının değişmez imgelerini kahve ve kahvehanelere ilişkin ayrıntılı olmakla beraber genellikle şarkiyatçı bakış açısıyla resmedilmiş basmakalıp tasvirler oluşturmaktadır. Çalışmamızda, 1560-1910 yılları arasında Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman ve Norveçli seyyahlar tarafından kaleme alınmış ancak Türkçe'ye çok azı çevrilmiş olan ve günümüz gezi rehberlerinin de atası sayılabilecek üslupta yazılmış seyahatnamelerde, yazarların İstanbul ve Cezayir'i oluşturan her çeşit toplumsal sınıfın vazgeçilmez ortak alışkanlığı olan kahve ve kahvehane geleneğine ilişkin tasvir ve bakış açıları örneklerle incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk Kahvesi, Kahvehane, İstanbul, Cezayir, Batılı seyyahlar

ABSTRACT

The coffee whose birthplace is Ethiopia, which is one of the oldest countries on the African continent, was imported from Yemen in Istanbul in the 16th century. The consumption of coffee has spread rapidly throughout the territory and has become an Ottoman culinary and social custom. This custom is one of the elements that has attracted the most attention of Western travelers who have visited Istanbul and Algiers for various diplomatic, religious, military, commercial, literary and scientific reasons. So much so that it is rare to find a travelogue about Istanbul and Algiers where the custom of coffee and coffee shops is not described in French or English. The fact that coffee crossed the borders of the Ottoman Empire at the end of the 17th century to become acquainted with European countries gave rise to the habit of drinking coffee which has become a common cultural heritage shared by Western and Eastern peoples. Although the images of the Istanbul and Algerian cafés in these travel narratives (17th-20th centuries) are very detailed, they are nevertheless stereotypes portrayed by an often orientalist look. In our study, we will try to study through the travel stories written between the years 1560 and 19019 by the French, English, German, Italian and Norwegian travelers the perception of the culinary custom of coffee shared by all social classes of Istanbul and Algiers.

Key Words

Turkish Coffee, Coffee Shop, Istanbul, Algiers, Western travelers

* Geliş tarihi: 6 Mayıs 2019 – Kabul tarihi: 10 Haziran 2019
Timur Ağıldere, Suna. "Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir'de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17. yy- 19. yy)" Milli Folklor 122 (Yaz 2019); 14-28

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Öğretim Üyesi, Ankara / Türkiye, suna.agildere@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8469-9223

*Kahve-i ru-yi siyahî nef' vardır bedene
Hak rahmet eylesin onu icad edene*¹

Giriş

Günümüzde kahve, petrolden sonra dünya borsasında en çok işlem gören ikinci ürün olma özelliğinin yanı sıra, 125 milyon iş gücüne de istihdam sağlayan, rekabetin en yoğun olduğu ticarî pazarların başında yer alır. Yeryüzünde her yıl 400 milyar fincan kahve tüketilmektedir ki, bu da saniyede yaklaşık 1684 fincana denk gelmektedir.² Söz konusu tüketimin yüzde 10'unu, eski Osmanlı coğrafyası ülkelerinde oldukça yaygın olarak tüketilen Türk kahvesinin teşkil ettiği düşünülmektedir.

2013 yılında Bakü'de gerçekleşen "UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Konferansı"nda, "Türk Kahvesi Kültürü ve Geleneği" dosyasının kabul edilmesiyle birlikte Türk kahvesi ve kültürü de, Birleşmiş Milletler tarafından dünyanın "somut olmayan kültürel mirası" listesinde, dünya ölçeğinde paylaşılan ortak kültürel bir gelenek olarak yerini aldı.

Anavatanı Afrika Boynuzu ülkelerinden Etiyopya olan kahve, 16. yüzyılda Yemen'den İstanbul'a getirilmesiyle birlikte tüketimi hızla yayılarak bir Osmanlı toplumsal geleneği hâline dönüşmüştür. Söz konusu gelenek, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u ve 1830 yılına kadar Osmanlı idaresi altında bulunan Cezayir'i diplomatik, dinî, askerî, ticarî ve edebî gibi çeşitli vesilelerle ziyaret eden Batılı seyyahların en çok ilgisini çeken unsurlardan biri olmuştur. Öyle ki, İstanbul ve Cezayir'e ilişkin genellikle Fransızca

ve İngilizce olarak yazılmış seyahatnamelerde Osmanlı kahve kültürü ve kahvehane geleneğinden bahsetmeyen esere nadiren rastlanmaktadır. Zira, "kahve keyfi" Osmanlı Devletini oluşturan her çeşit toplumsal sınıfın vazgeçilmez ortak bir alışkanlığını teşkil emekteydi ki, günümüz Türk toplumunda ve Osmanlı idaresinde yaşamış Balkanlar ve Kuzey Afrika bölgelerinde de halen bu gelenek yüz yıllardan beri canlılığını korumaktadır.

Kahvenin Batı'ya Yolculuğu ve Tıbbi Özellikleri

Kahve, 1550'lerde İstanbul'a gelmeden önce 1510 yılında Kahire ve 1511 yılında Mekke'de görülmüştür. Arap şehir hayatı kültürü içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan kahve ve kahvehane geleneği 17.yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti sınırlarını aşarak Avrupa ülkeleri ile tanışmıştır. Fransız kaynakları ilk kahvenin ve kahve takımının Fransa'ya, Osmanlı ile yoğun ticaret ilişkileri olan zengin tacir de la Roque tarafından 1644 yılında İstanbul'dan getirildiğini kaydederler. Aynı kaynaklar, kahvenin Venedik'te 1615, Paris'te 1643 ve Londra'da ise 1651'de görüldüğünü ancak ilk kahvehanenin Paris'te 1670 yılında açıldığını belirtir (Cadet De Vaux,1807, Franklin,1893).

Avrupa ülkelerinin gündelik yaşam kültürü içerisinde, tıpkı Johann Sebastian Bach'ın ünlü *Kahve Kantatı*'nda (1734) da betimlendiği gibi kahvenin toplumsal bir bağımlılığa dönüşmesi ile, kahve içme alışkanlığı, Doğu ile Batı toplumları arasında paylaşılan ortak kültürel bir miras olma özelliğine erişmiştir.

1807 yılında kahvenin tarihsel

gelişimi ve tıbbi özelliklerine ilişkin *Dissertation Sur Le Café; Son Historique, Ses Propriétés* (Kahvenin Tarihi ve Özellikleri Üzerine Bir Tez) başlıklı kapsamlı bir araştırma yayınlayan Fransız kimyager ve eczacı Antoine-Alexis Cadet de Vaux (1743-1828), 19.yüzyıl başına yaklaşırken kahvenin bütün dünyada keyif verici bir içecek olduğu kadar vazgeçilemez bir ihtiyaç ve bir alışkanlık hâline geldiğini belirtir ve kahvenin dünyaya Türkler tarafından tanıtıldığı aktarır: “Üzüm, elma ve armut şarabı ile biranın yerini fermente ürünlerden elde edilen çeşitli alkol bazlı içecekler alabilirken, kahvenin yerini hiçbir şey tutamaz. Bir moda çılgınlığı neticesinde kahve aramıza katıldı: Bir Türk kahve içiyordu, hiç şüphesiz bizim de içmemiz gerekti; bir zevk nesnesi hâline gelen kahve, zamanla toplumun en alt sınıflarına kadar yayılarak bir ihtiyaç hatta zaruret oldu.” (1807:17)

Fransa’da özellikle de Paris sosyetesinin arasında kahveyi “bir moda çılgınlığı” hâline getiren “Türk”, IV. Sultan Mehmed’in “Güneş Kral” olarak bilinen XIV. Louis nezdine 1669 yılında gönderdiği Türk elçisi Müteferrika Süleyman Ağa’dır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kahve 1645’lerden beri Fransa’da biliniyordu ancak bir tüketim kültürü nesnesi hâline gelmesinde Müteferrika Süleyman Ağa’nın ve maiyetindeki yirmiye yakın Türk’ün önemi büyüktür. Nitekim, söz konusu ziyaret sırasında XIV. Louis’in tercümanlarından olan diplomat ve seyyah Laurent d’Arvieux (1635-1702) doğu ülkelerine yaptığı seyahatlerin yer aldığı anılarında, Fransız Hariciye Nazırı Hugues de Lionne tarafından

Türk elçinin ilk kabul ediliş törenini; Fransız İmparatorluğu’nun gücünü göstermek ve görkemli Osmanlı elçi kabul tören geleneğinden geri kalmamak amacıyla, Türk kahve ikramının da dahil olduğu abartılı bir ihtişam ile hazırlandığından söz edilerek yerilir. (Arvieux, 1735).

Söz konusu törenin görkemi ve Süleyman Ağa’nın kısa Paris ziyaretinin Fransız aristokrasisi ile kent soylularının gündelik yaşam kültürüne yansıyan Osmanlı etkisi, büyük yankı uyandıran ziyaretten birkaç ay sonra, Arvieux’nün Doğu örf ve âdetlerine ilişkin sağladığı katkıyla da, dönemin ünlü tiyatro yazarı Molière tarafından kaleme alınan *Le Bourgeois Gentilhomme* (Kibarlık Budalası-1670) adlı piyesinde ustalıkla hicvedilmiştir.

Arvieux’nün anılarından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı elçisi Süleyman Ağa’nın ziyareti sadece Fransız aristokrasisi ve kent soylu kesiminin gündelik yaşam kültürünü etkilemekle kalmamış, Osmanlı elçisi ile yürütülen diplomatik görüşmeler esnasında Osmanlı dil ve kültürüne yeterince hâkim olunamaması neticesinde oluşan yanlış anlaşılımlar, dönemin ünlü Maliye Nazırı Jean-Baptiste Colbert’in Osmanlı Devleti ile Fransa arasında ticarî ve diplomatik yazışmaların eksiksiz ve doğru çevrilmesi bakımından 1669 yılında Paris’te Doğu Dilleri Öğretmenleri Okulu’nun da kurulması gerekliliğine dair görüşünün ortaya atılmasına da zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, Yakındoğu ile baha-ticaret yapan Fransız tüccar, eczacı ve seyyah Sylvestre Dufour (1622-1687) Lyon’da 1683 yılında yazdığı ve 1688’de ikinci basımı yapılan *Traitez*

Nouveaux et Curieux Du Café, Du Thé et Du Chocolat (Kahve, Çay ve Çikolata Üzerine Yeni ve İlginç Bir İnceleme) adlı eserinde, Fransa'nın kahve çekirdeği ve kahve fincanı ile ilk kez tanışmasının Yakınoğu ile ticaret yapan tacirler sayesinde olduğunu belirtir.

Dufour ile birlikte asırlar boyunca kahve üzerine incelemelerde bulunacak sayısız araştırmacıya, kahve bitkisine dair ilk bilgileri verecek olan önemli çalışmalardan birisi de, 16. yüzyılda üç yıl boyunca Mısır'da yaşayan Venedikli doktor ve botanikçi Prosper Alpini'nin (1553-1617) el yazmaları ve mektuplarıdır. Alpini, Osmanlı coğrafyasında bir hekim olarak seyahat ederken bölge halkının kahve tüketim alışkanlığını gözlemleme fırsatı bulur ve 1592 yılında Mısır'da yetişen bitkiler ve Mısır halk hekimliği üzerine hazırladığı *Mısır'ın Bitkileri* (Plantis Aegypti) başlıklı eserinde ayrıntılı olarak kahve bitkisinin tıbbi özelliklerini tasvir eder : “Halil Bey adında bir Türk'ün yazlık bahçesinde, meyvelerine *bun* veya *ban* denilen bir ağaç gördüm. Araplar ve Mısırlılar bu meyvelerin kaynatılmış suyunu *kahve* diyorlar ve bizdeki şarabın yerine meyhanelerde [kahvehanelerde] bol miktarda içiyor ve satıyorlar. (...) Türkler bu içeceği mideyi güçlendirmek, hazmı kolaylaştırmak (...) ve bağırsak tıkanıklığını gidermek için kullanıyorlar.” diye belirtir (Franklin 1898:13, Dufour 1688).

Dufour eserinde kahvenin tüketimine ilişkin Venedikli cerrah ve anatomist Johann Vesling'in yazılarına da atıfta bulunarak, Türklerin kimi Fransızlar gibi kahveyi asla aç karnı-

na içmediklerini, mutlaka yemekten sonra içtiklerini vurgular. Ayrıca, yazar, Doğu'da, dükkânlarını açmadan önce esnaf ve zanaatkarların kahvelelerini “*kahke* adı verilen el büyüklüğünde ince tatlı bisküvitler” ile tükettiklerini aktarır. Hatta Türklerin “Kahveden evvel yiyecek bir şey bulamazsan, düğmeni kopar, ağzına at!» diye bir atasözleri olduğunu da 1683 yılında eserine not düşer.

Kahvenin kökeni, tıbbi özellikleri ve İslâm coğrafyasına yayılışına dair araştırmalara kaynaklık eden en eski ve kapsamlı eser hiç kuşkusuz, ünlü Fransız şarkiyatçı Sylvestre de Sacy'nin (1758-1838) *Chrestomathie Arabe* (1806) başlıklı eserindeki ders notları arasında da Fransızca çevirisiyle yer alan, el-Cezirî'nin *Umdetü's-safve fi hillî'l-kahve* (1587) başlıklı risâlesidir. Eserde, kahvenin uyarıcı özelliği nedeniyle ilk başlarda Mısır'da el-Ezher Külliyesi'nin bitişiğinde yer alan tekkelerde, sabaha kadar süren dinî ayinler sırasında zihni canlı tutmak amacıyla kullanıldığını, ilerleyen yıllarda ise aynı özelliğinden dolayı edebî ve ilmî faaliyetlerde bulunan çevreler arasında yaygınlaştığı belirtilir. Ancak kahve dem Doğu'da hem de Batı'da din adamları tarafından her zaman hoşgörü ile karşılanmamıştır. Öyle ki, 1543 yılında Yemen'den İstanbul'a gemilerle getirilen kahve, şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin fetvasıyla tophane rıhtımından denize dökülmüştür. Kahvenin Müslümanlığa zararlı içecekler arasına sokulmasının gerekçesi, kömürleşme derecesinde kavru lan maddelerin doğal özlerini kaybedip beden ve ruha zarar verecek olmasıydı (Işın 1999: 273-274).

Kahvenin tahmisi, bir başka deyişle kavrulması nedeniyle dinen yasaklı madde sınıfına girmesi ve tüketilmemesi gerekliliği, 16. ve 17. yüzyılda kimi zaman halk arasında da taraftar toplamıştır. Örneğin, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin (1630-1681) birinci kitabının "Kasaplar esnafı ile Mısırlı tüccarların kapışmaları"nı konu alan bölümünde, padişahın huzurunda Türk kasapların Mısırlı tüccarların kahve ticaretini yermek maksadıyla ileri sürdükleri savlar, Ebussuûd Efendi'nin fetvasının özünü yaklaşık bir asır sonra yineler niteliktedir: "Eğer kahve dersiniz bir bid'at şeydir, uykuyu kesen, insan soyuna engel olan şeydir. Kahvehaneleri vesvesehanedir, kahve kavururken yak-tıkları cihetten *Bezzâziye* ve *Tatarhaniye* kitaplarında 'Bütün yanmış şeyler haramdır' demişlerdir. Hakka ki yanık ekmek de haramdır. Baharlı şerbet, saf süt, çay, bâdyân, sahlep, palude kahvenizden faydalıdır." (Kahraman vd. 2013/1:327).

Kasapların özetle "baharlı şerbet kahvenizden faydalıdır" sözü ile övdükleri geleneksel Osmanlı içeceği şerbet, kahvenin âdeta millî bir içecek niteliğini kazanmadan önce, 1650'li yıllarda İstanbul'u ziyaret eden seyyahların anlatılarında ayrıntılı olarak betimlenmektedir.

Söz konusu seyahatnameler arasında Osmanlı gündelik yaşamına ilişkin "en sağlam kaynaklardan biri kabul edilen" hiç kuşkusuz Rönesans devrinin en önde gelen şarkiyatçı ve seyyahlarından olan Guillaume Postel'in (1510-1581) *De la République des Turcs* (Türklerin Cumhuriyeti Üzerine) (1560) adlı eseridir. Postel ilk

kez İstanbul'a 1537 yılında Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na atanan ilk büyükelçisi olarak kabul edilen Jean de la Forest'in maiyetinde gelmiştir. (Arıkan, 1984). Postel bu eserinde Türklerin yeme ve içme kültürünü tarafsız bir gözle Fransız okuruna yansıtırken kahveden hiç söz etmez, aksine her sofrada tüketilen geleneksel Türk içeceği olarak "erik, üzüm, incir, armut, şeftali" ve bu gibi mevsim meyve sularının özünden oluşan, yazın buz veya karla servis edilen ve gül suyuyla tatlandırılmış şerbetten söz eder (1560:16-17).

1516-1830 yılları arasında yaklaşık üç yüzyıl Osmanlı idaresi altında kalmış olan Cezayir'deki kahve kültürü hakkında ilk bilgileri veren Batılı seyyah, Cezayir'deki Hristiyan esirleri geri getirmekle görevlendirilen Fontainebleau Sainte Trinité Manastırı baş rahibi Pierre Dan'dır (ö.1649). Mağrib korsanlık tarihi ve korsanların âdetleri üzerine yazdığı ve ilk baskısı 1637 yılında yayınlanan *Histoire de Barbarie et de Ses Corsaires* başlıklı eserinde Dan, Cezayir sokaklarında ilk defa karşılaştığı kahveyi "Türklerin söylediğine göre sağlığa çok yararlı ancak bir hayli zayıflatan mürekkep gibi kara bir içecek" olarak niteler. Kahvenin tıbbî faydalarını ise, "Bazıları bu kahveyi nadir özelliklerinden dolayı ilahî bitki olarak isimlendirir. Bu içeceğin öyle meziyetleri vardır ki, ruhu şenlendirir, (...) sindirim için çok faydalıdır, vücudu ve zihni güçlendirir" diye sıralar (1648: 282-283).

Kuşkusuz ki Avrupalı okura, Osmanlı şerbet ve kahve kültürü üzerine en geniş bilgileri, Dan'dan yaklaşık yirmi yıl sonra 1655 yılının Aralık

ayında İstanbul'u ziyaret eden Fransız seyyah Jean Thévenot verecektir. Gezi edebiyatı alanında seyyahlığı meslek edinmiş yazarların ilk bilinenlerinden olan Jean Thévenot (1633-1667), seyahatname yayıncısı ve nadir eserler koleksiyoncusu Melchisedech Thévenot'nun yeğenidir. 1727 yılında yayınlanan ve dilimize *Thévenot Seyahatnamesi* olarak çevrilen eserinde “uyumayı engelleyen” ve “günün her saatinde içilen” kahvenin pişirilmesi, sunumu ve içme adabını “Türklerde yeme, içme ve yatma bahisleri” bölümünde ayrıntılı biçimde okura sunar-ken, tıbbî özellikleri için “Bizim Fransız tüccarların yazacak çok mektupları olduğunda ve bütün gece çalışmak istediklerinde, akşam bir veya iki fincan kahve içerler; ayrıca kahve mideyi rahatlatır ve hazmı kolaylaştırır. Türkler ise onun her türlü hastalığa iyi geldiğini söyler.” ifadelerini kullanır (2009: 69-70).

Kahvenin “her türlü hastalığa iyi geldiği” söylencesi bir yana bırakılırsa, 19.yüzyılda Yedikule Hastanesi olarak bilinen Bahklı Rum Hastanesi baş cerrahı Joseph Melcon Beyran, Türkiye'ye seyahat edecek olan asker ve seyyahlar için 1854 yılında hazırladığı *La Turquie Médicale Au Point De Vue Des Armées Expéditionnaires et Des Voyageurs* (Yurt Dışı Harekât Birlikleri ve Seyyahlar İçin Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası) adlı el kitabında, kahvenin Türk halk hekimliğinde sıklıkla kullanıldığını belirtir ve iyileştirdiği hastalıkların başında sıtmanın neden olduğu ateş nöbetlerini sayar.

Her ne kadar kahve, kömürleşmeye varan derecede kavrulması ne-

deniyle 16.yüzyılda kimi fetvalarda zararlı ve yasaklı yiyecekler sınıfına sokulmuş olsa da, Batı kaynaklı anlatılardan da anlaşılacağı üzere, Avrupa'ya ilk defa Türkler tarafından tanıtılmış, Türk imgesiyle özdeşleşmiş, her derde deva “ilahî bitki”nin, bu denli revaçta olmasının en önemli nedeni, hiç kuşkusuz sahip olduğu tıbbî özelliklerin başında gelen yorgunluk giderici ve canlılık sağlayan uyarıcı etkisidir.

Örneğin, 1854 yılında Cezayir'deki Ramazan geleneklerini inceleyen Alfred-Marie Chevillote, Ramazan akşamlarında mağrib kahvehanelerini “ağzına kadar dolduran” Cezayir yerlilerinin iftardan sonra zevkle yudumladıkları kahveyi “Tanrı dostlarının içeceği, en ufak bir kaygının bile karşı koyamadığı şarap, misk kokulu ve mürekkep renkli sağlık kaynağı”(1854: 30) olarak nitelendirir.

Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir'de Ortaklaşa Paylaşılan Kahve Kültürü

Osmanlı devletinin 17.yüzyılda özellikle Akdeniz Havzası'ndaki mutlak hâkimiyetinin zayıflamasıyla beraber Avrupa devletleri, Osmanlı devleti ile yoğun diplomatik ve ticarî faaliyetlere başlamış ve imparatorluk başkenti İstanbul'da elçilikler açmışlardır. Bu sosyopolitik tarihi bağlam çerçevesinde, 17. yüzyıldan itibaren Batılıların Osmanlı'ya bakışı değişmiştir. Söz konusu tarihten itibaren, Avrupa devletleri elçi heyetleri ve maiyetindeki kişilerin diplomatik, ticarî, askerî ve ilmi keşif ziyaretleri çoğalmıştır. Bu tarihe kadar kapalı bir kutu olan Osmanlı İmparatorluğu halklarının gündelik yaşamı ve Osmanlı top-

lum hayatının resmi; söz konusu ziyaretlerde toplanan bilgiler sonucunda, çoğu zaman şarkiyatçı (oryantalist) bir bakış açısıyla Avrupalı okura yansıtılmıştır. Öte yandan, 19.yüzyılda Batı edebiyatında hüküm süren romantik akımın da etkisiyle, antik uygarlıklar ve ortaçağ Hristiyan dünyasının izinden Chateaubriand, Gautier ve Nerval gibi pek çok Batılı yazar ve seyyah da, çoğu zaman hayal gücüyle şekillendirilmiş büyüdü Doğu'ya seyahatler gerçekleştirmişler ve izlenimlerini lirik bir üslupta okurlarına aktarmışlardır.

Bununla birlikte, Osmanlı gündelik yaşam kültürüne ışık tutan seyahatnameler incelenirken, yazarlarının seyahati yapmaktaki amaçları (dinî, diplomatik, ilmî, edebî, vb.), seyahatlerinin süreleri, ait oldukları dönemin ve çevrenin önyargıları ile şekillenmiş basmakalıp düşünceleri, Doğu dil ve örflerine hakimiyet dereceleri, eğitim ve entelektüel donanımlarının yeterliliğine bağlı olarak anlatılarının doğrudan etkilendiği gerçeği göz ardı edilmemelidir (Berchet 1985, Yerasimos 1991, Faroqi 2001). Bu perspektiften bakıldığında, Osmanlı gündelik yaşam kültürünün tartışmasız en önemli unsurlarından olan kahve geleneğinin, 16.-19.yüzyıllar arası “şehirlerin sultanı” İstanbul (Pardoe 2017:3) ile “cümle âlemin peşinde” olduğu Cezayir'i (Mirzaoğlu 2003:119) ziyaret eden Batılı seyyahların ilgi odağı hâline geldiği; pişirilmesinden sunumuna, keyifle tüketildiği mekânlara kadar kapsamlı, ancak bir o kadar da birbirinin tekrarı niteliği taşıyan ve genellikle basmakalıp betimlemeler ile seyyahların Osmanlı kültürel tarihine not düştikleri görülecektir. Bunlardan, İstanbul ile ilgili söz konusu seyahat anılarının

bazıları Türkçeye çevrilmişken, beş yüz yıllık iç içe geçmiş tarihi ve sosyokültürel ilişkilerimiz olan Cezayir hakkında çok sayıdaki seyahatnamenin hiçbiri ne yazık ki dilimize çevrilmemiştir.

Oruç ve Hızır³ Reislerin 1516 yılında Osmanlı topraklarına bağladıkları ve sözlü halk kültürümüzde türküler aracılığıyla hâlâ canlılığını koruyan Cezayir, 5 Temmuz 1830 Fransız işgaline kadar Garp Ocakları olarak adlandırılan bir Osmanlı eyaletiydi (İlter,1936).

Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali sırasında Türk yeniçerilerinin şehit edilmesini konu alan “Cezayir Türküsü”nün “Dini bir uğruna gitti kanlı yiğitler/Kahpe Cezayir duman vardır başında/Cümle âlem senin peşinde” sözlerinden de anlaşılacağı üzere (Mirzaoğlu, 2003); Cezayir tarih boyunca büyük devletlerin eşine az rastlanan türde dinî ve siyasi rekabete ve sayısız savaşa sahne olmuş bir ülkedir.

Afrika Kıtası'nın yüzölçümü bakımından en büyük ve yer altı kaynakları bakımından en zengin ülkesi olan Cezayir'in, 20.yüzyıl Fransa tarihinde de etkisi büyüktür. Öyle ki Cezayir, II. Dünya Savaşı'nda bir yıl boyunca (1942-1943) geçici başkentlik yaptığı Fransa'ya karşı, 1954-1962 yılları arasında 1.5 milyondan fazla Cezayirlinin hayatını kaybettiği, sekiz yıl aralıksız süren çok çetin bir bağımsızlık mücadelesi vermiştir. 1919'dan itibaren Cezayir bağımsızlık mücadelesini derinden etkileyen Türk Millî Mücadelesi ve felsefesinin yayılmasına zemin hazırlayan mekânların en başında kahvehaneler gelmektedir.

Garp Ocaklarında (Trablusgarp,

Tunus ve Cezayir), Türk yeniçerileri ile yerli mağribli kadınların evliliklerinden doğan çocuklar için Kuloğlu terimi kullanılmaktaydı. Türk soyundan gelen ve “Türk, Osmanlı, İstanbullu, İzmirli” veya mesleklerine göre “Bakırcı, Kahveci, Kalaycı” gibi soyadlar taşıyan Kuloğları, 20.yüzyılda Kuzey Afrika ülkelerinin kurtuluş savaşı tarihlerinde ayrıcalıklı bir yere sahip oldukları gibi, bu bölgenin siyasi ve kültürel yaşamında da yüz yıllardan beri önemlerini korumaktadırlar.

Kuloğları nüfusunun en yoğun olduğu şehirlerden Tlemsen’de “yeni terhis olmuş işsiz güçsüz bir genç birden bire Café Tizavi [Tizavi Kahvehanesi]’nde bir masanın üstüne çıkıp, “Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!” diye bağırır. Bu, onun kaderini belirleyecektir.” (Carrier 1999: 220). Kuloğları soyundan gelen bu “işsiz güçsüz genç”, 1830’dan beri süregelen sömürgeci Fransız varlığına karşı bağımsızlık mücadelesinin fitilini ateşleyecek olan Cezayir milliyetçiliğinin önder ismi Türk asıllı Messâli Hac’tan (1898-1974) başkası değildir (Stora 1983’den). Bu bağlamda, Cezayir’in Türk geçmişi, Fransız seyyahlar başta olmak üzere Batılı seyyahlar tarafından hiç unutulmayacaktır. Örneğin Fransız işgâlinde on yedi yıl sonra kenti ziyaret eden Fransız denizci, dilbilimci ve seyyah Henry Casimir (1814-1900), Afrika ülkelerine gezilerinden ilham alarak yazdığı *Les Moeurs et Costûmes de Tous les Peuples-Afrique* (Afrika Halklarının Âdet ve Kıyafetleri, 1847) adlı eserinde, Osmanlı yadigarı Cezayir kentini bir hayli iddialı bir giriş cümlesiyle tanıttacaktır : “ Burası Cezayir, Oruç ve Hayreddin tarafından kuru-

lan krallık. Bu korsan yuvası şimdilerde misafirperver bir sığınak, bir sinek sopası [yelpaze] vuruşu⁴ onu Hristiyan kolonisine dönüştürdü...”

Cezayir’in Osmanlı geçmişini, *De la Domination Turque Dans L’ancienne Régence d’Alger* (Eski Cezayir Ocağı’nda Türk Egemenliği-1840) adlı eserinde inceleyen Fransız general Louis Ferdinand Walsin-Esterhazy (1807-1857), Cezayir Ocağı’nın askerî gücünün temelini oluşturan bekar yeniçerilerin başarılarını ödüllendirmek amacıyla, Cezayir Beylerinin hatırı sayılır bir servet anlamına da gelen “sıradışı bir mükâfat” verdiklerinden söz eder. Cezayir Ocağı’nın yeniçerilerinin gözünde paha biçilmez bir değeri olan bu “sıradışı mükâfat” her yıl, ağaları tarafından başarılı olarak bildirilen dört yeniçeriye, Vahran (Oran)’ın ana giriş kapısının sağında bulunan yeniçeri kahvehanesinin işletme imtiyazıydı...

Başkent Cezayir’in Kasbah semti ve çevresinde, yeniçeri kahvehanelerinin yanı sıra, genellikle cami veya medreselere bitişik olarak inşa edilen imaret kahvehaneleri de mevcuttu. Büyük Kahvehane Camii (Djama Kahwa el-Kebira) veya Kahvehane Medresesi (Medersa el-Kahwa) örneğinde olduğu gibi, kahvehaneler uzantısı oldukları bu dinî yapılara adlarını da vermekteydi ve bu dinî yapıların 19.yüzyıl sonlarına kadar varlıklarını sürdürdükleri de bilinmektedir.(Devoulx, 1870). Söz konusu kahvehaneler tıpkı İstanbul’da olduğu gibi namaz vakitleri arasındaki zamanı geçirmek için gelen Cezayirîlilerin uğrak yerlerindendi.

Batı kaynaklı seyahatnamelerde Mağrib kahvehanesi (*café maure*) ola-

rak adlandırılan Osmanlı mirası bu kahvehaneler, 17.-19. yüzyıllar arasında Cezayir yerlilerinin gündelik yaşamında önemli bir yer tutan çarşı ve hamam ile birlikte en çok betimlenen toplumsal mekânların başında gelir. Bununla birlikte Carlier'nin de vurguladığı gibi, 1830 yılında Türkler Cezayir'den ayrıldıktan sonra bile, kahvehane varlığını sürdürür ve çoğu zaman sömürgeci bir dille yazılmış Fransız seyahat anılarında “Nasıl ki hamal Kabilli ya da Biskralı, hamamcı Mozabitliyse, kahveci de Türk'tü. Ayrıca, kahveyi sunan kişi de etnik olarak belirlenir; kahve servisi yapan herkes Arap” tır.” (1999:205).

Fransız seyyah Lombay ise, 1893 yılında yayınlanan *En Algérie* (Cezayir'de) başlıklı eserinde, Cezayir'in genelinde olduğu gibi Tlemcen'deki kahvehanelerde pişirme şekline ve kahvenin cinsine göre farklılık gösteren Türk usulü [Türk kahvesi] veya Fransız usulü [filtre kahve] olmak üzere, iki çeşit kahve sunulduğundan söz eder. Ancak günümüz Cezayir kahvehanelerinde, Türk kahvesinin yerini büyük ölçüde filtre kahve ve komşusu Fas'ın da etkisiyle naneli yeşil çayın aldığını belirtmekte yarar vardır.

16.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar, Batılı seyyahların nitelemeleleriyle “Doğu'nun incisi” İstanbul ve “Mağrib'in incisi” Cezayir'in en çekici ortak özellikleri, Osmanlı coğrafyasının deniz ticaret yolları içerisinde yer alan en canlı ve kozmopolit liman kentlerinden olmalarıydı. Anlatıların ilk sayfalarından itibaren, her iki kentin çok dilli ve çok kültürlü kozmopolit yapısına dikkat çekilir. Bu

çok sesli ve çok renkli yapının arka fonunu İstanbul'da Galata, Eminönü ve Beyoğlu gibi ticaretin yoğun olduğu kozmopolit semtler oluştururken, Cezayir'de ise eski şehir (*medina*) bir başka deyişle, asırlık Osmanlı-Mağrib mahallesi Kasbah oluşturur. Türk ve Mağrib kahvehanelerinin her millet ve sınıftan müdavimleri de söz konusu arka plan üzerinden resmedilir.

Bu bağlamda, 17.yüzyılda Osmanlı kahve ve kahvehane toplumsal geleneği üzerine en kapsamlı eserlerden birini yazan Batılı seyyahlardan birisi de, 1672-1675 yılları arasında İstanbul'da bulunan ve *Binbir Gece Masalları*'nın tercümanı olarak ünlenen Antoine Galland'dır (1646-1717). Yazarın *L'Origine et le Progrès du Café* (Kahvenin Kökeni ve Gelişimi Üzerine) adlı eseri, dostu Chassebras de Cramaille'a hitaben 25 Aralık 1696 tarihinde yazdığı uzun bir mektuptur. Söz konusu mektup, 1699 yılında Fransa'nın Caen şehrinde Jean Cavalier yayınevi tarafından kitap olarak basılır ve büyük ilgi görür. Galland'ın, Batılı seyyahların anlatılarını süsleyen kahve ve kahvehane tasvirlerine de büyük ölçüde kaynaklık edecek olan eseri iki bölümden oluşur. İlk bölümde yazar, Abdülkadir el-Ceziri'nin *Umdetü's-safve fi hillî'l-kahve* (1587) adlı risâlesinden aktarma yoluyla, kahvenin kökeni, tıbbî özellikleri ve İslâm coğrafyasına yayılışına ilişkin bilgilere yer verirken, ikinci bölümde İstanbul'da kahve kültürünün tarihsel gelişimini Peçevî Tarihi'nden alıntılar; 17.yüzyıl İstanbul gündelik yaşamında kahve geleneğini ise kişisel gözlemlerine dayanarak ayrıntılı bir biçimde aktarır.

Galland, 1670'li yıllarda birbirinden farklı ırk ve milletlerin oluşturduğu İstanbul sakinlerinin ortak tüketim nesnesi hâline gelen kahveyi, arkadaşına şu sözlerle tasvir etmektedir: “İstanbul’da, en zengininden en fakirine, Türk’ünden Rum’una, Ermeni’sinden Yahudi’sine kadar, biri sabah yemeğinden hemen sonra diğeri ise öğleden sonra günde en az iki defa kahve içmeyen ne bir ev ne de bir aile vardır. (...) Gün boyunca muntazaman içilen iki fincan kahvenin yanı sıra, eve ziyarete gelen eş dost ile de kahve içilmesi âdettendir. (...) İkrâm edilen kahvenin reddedilmesi büyük ayıp sayıldığından, kimi zaman bu âdet günde yirmiye yakın fincan kahve içmeye sebep olur.” (1699: 62-63).

Yazar, 17.yüzyıl İstanbul’unu oluşturan her türlü sosyal sınıftan çok kültürlü ve çok dilli halklarının kahve içme âdetlerini “Türkler kahveyi çok koyu, şekersiz içerler ve bu çeşit kahveye “ağır kahve” derler.” diye söz ederken, İstanbul’da yaşayan Hristiyanlar ve Avrupalıların kahveyi şekerli tükettiklerini, saray çevrelerinde ise kahvenin içerisine bir kaç damla amber eklendiğinin de görüldüğünü aktarır (1699:74).

Galland’dan yaklaşık iki yüzyıl sonra, 1884 yılında ilk defa İstanbul’a gelen ve Doğu Akdeniz kültürleri ve Osmanlıcaya olan hakimiyetiyle tanınan Amerikalı gazeteci-seyyah Francis Marion Crawford (1854-1909), 1890’larda İstanbul adıyla Türkçeye çevrilen anlatısının bir bölümünü “Doğu ve Batı hayat tarzlarının çılgın ve neredeyse gerçek dışı karmaşası; ihtişamla sefalet arasında insanı şaşkırtan dehşetengiz bir tezat”ın günün

her saatinde acele ile koşuşturduğu “San Francisco’ndan Pekin’e, bütün dünyada eşi benzeri olmayan” Galata Köprüsü’ne ayırır (1895:21). Bu bölümde yazar Batılı okuruna, Galata köprüsü yakınlarında bir kahvehaneye oturup sade ya da şekerli bir fincan kahvenin yanına bir sigara yakmasını ve tıpkı bir kaleydoskoptan ahenkli bir renk cümbüşüyle süzülen her çeşitten ırk ve milletin geçidinin seyrine dalmasını salık verir.

Galata rıhtımının çok sesliliğine ilişkin benzer betimlemeler 1910 yılının sıcak bir yaz akşamında Pierre Loti’nin (1850-1923) *Doğu Düşleri Sona Erenken* adlı eserinin satırlarında da yer almaktadır: “Bir uğultu geliyor bize oralardan [rıhtımdan]; Doğu’nun bütün dillerinde şakalaşan, söven binlerce ses, (...) Yakınoğru limanlarının ilk karşılaştığımız anda sizi saran o kendine özgü gürültüsü...” (2002:18)

Paris sosyetesinin gayri ahlaki yönlerini gerçekçi bir bakış açısıyla gözler önüne serdiği *Fanny* (1858) adlı romanı ile ünlenen Fransız yazar, borsacı ve arkeolog Ernest Feydeau (1821-1873) Paris’te 1862 yılında yayınlanan *Alger* (Başkent Cezayir) adlı eserinde, tıpkı Galland, Crawford ve Loti’nin çok kültürlü ve dilli İstanbul’u gibi, Cezayir’in çok katmanlı polifonik yapısına ilk bölümlerden itibaren dikkat çeker: “Cezayir’in dış görünüşüyle ilgili belirttiğim [çok renkli] özelliğinin benzeri, sakinlerinin dış görünümünde de kendisine yer bulur. Aralarına ilk defa karışan bir kişi, kendisini bir karnavalın geçit töreninde zannedebilir. (...) [Birbirbirinden farklı göz kamaştırıcı giysilere bürünmüş] Fran-

sız, İspanyol, Maltalı ve Mağripliler bir kavşağın başında, pazar yerinin uğultusunun ortasında, birbirleri ile mucizevi bir şekilde anlaşmayı başarırlar.” (1862:45).

19. yüzyıldan 20.yüzyıl başlarına kadar yayınlanmış İstanbul ve Ceza-yir ile ilgili seyahat anılarının cami, hamam, çarşı, Ramazan geceleri gibi tasvirlerin vazgeçilmez bölümlerinde olduğu gibi, kahve ve kahvehanelere ilişkin bölümlerinde de genellikle basmakalıp düşüncelerin şekillendirdiği imgelerle betimlenen kahve kültürü yer almaktadır. Söz konusu dönemde Batı kaynaklı seyahatnamelerde sıklıkla karşımıza çıkan bu basmakalıp söz veya düşüncelerin (*idées reçues*) kullanımını, Kubilây Aktulum *Metinlerarası İlişkiler* başlıklı yapıtında şu ifadelerle tanımlar: “Basmakalıp söz çoğu zaman ‘anonim’ bir bilgi kimliğiyle belirir. Ruth Amossy’nin *Les Idées Reçues, sémiologie du stéréotype* adlı yapıtındaki tanımları izlersek, basmakalıp sözü, bireyin içerisinde yaşadığı toplumsal ortamda, nesnelere ve öteki bireyler konusunda edindiği değişmez ve önceden tasarlanmış bir imge, bizimle gerçek arasında aracılık rolü oynayan; toplumun içerisinde dolaşan ikinci elden bir bilgi; belli bir gruba ait tüm bireyler için ortak özelliklerin toplamı, değişmez özellikler, gerçeği daha iyi algılayıp yorumlamamıza olanak sağlayabilecek genel bir bilgi; le Grand Larousse Universel du XIXe siècle’in verdiği tanıma göre, ‘hiç değişmeyen, hep aynı kalan şey’dir..” (1999:156). Bu bağlamda, 19.yüzyılın belki de en ünlü romancı ve seyyahlarından Gustave Flaubert (1821-1880) *Dictionnaire des Idées Reçues* (Bas-

makalıp Sözlük Ansiklopedisi) adlı eserinde kahveye ilişkin basmakalıp sözleri : “İlham verir. – Yalnızca Le Havre’den geleni iyidir. - Kalabalık bir akşam yemeğinde ayakta içilmesi gerekir- Şekersiz içilmesi çok sık (bir davranıştır), Doğu’da yaşamış havası verir.” olarak sıralar.(2002:13)

Bu bağlamda, Edward Said “*Şarkiyatçılık, Batı’nın Şark Anlayışları*” adlı eserinde egemen Batı merkezîyetçilik anlayışıyla ‘Şark’ı değişmez kalıplarla dillendiren’ seyahatnameleri eleştirirken “Şark hakkında bildikleri hemen her şey, şarkiyatçılık geleneğinde yazılmış, şarkiyatçılığın *idées reçues* kitaplığına yerleştirilmiş kitaplardan gelmedi; onlar için Şark (...) bir ölçüde de başa çıkılacak bir şeydi, çünkü metinler böyle bir Şark’ı olanaklı kılıyordu. Bu Şark suskundu, girişilen ama asla doğrudan yerli halka karşı sorumlu olunmayan tasarıların gerçekleştirilmesi için Avrupa’nın elinin altındaydı; kendisi için geliştirilen tasarılar, imgelere ya da düpedüz betimlemelere direnç gösteremiyordu. (...) Batı metinleri (ve bunların getirdikleri) ile Şark suskunluğu arasındaki bu ilişkiyi, Batı’nın büyük kültürel gücünün, Şark üzerindeki iktidar istencinin bir sonucu” şeklinde kanaatlerini belirtir (1999: 105).

Özellikle 19.yüzyıldan itibaren, hemen hemen tüm Batılı seyyahların anlatılarını süsleyen, bir köşede tüm gününü nargile ve kahve içerek keyif çatan işsiz güçsüz Osmanlı kahvehane müdavimi imgesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu nitelendirmek için kullanılan ‘hasta adam’ klişesiyle âdeta özdeşleşmiştir.

Öyle ki, Çocuk Kalbi (1886) adlı

eseri ile dünya çapında tanınan İtalyan pedagog, gazeteci ve seyyah Edmond d'Amicis (1846-1908), *İstanbul* (1878-79) başlıklı eserinde Osmanlı Türkiye'sini Avrupalı okuruna "Ahşap bir kahvehane, oturan bir Türk, uzaklarda pek güzel bir manzara, müthiş bir ışık, bir sessizlik; işte Türkiye" olarak basmakalıp bir betimlemeyle tanımlar. Müslüman mahallesi olarak belirttiği Kasımpaşa tepelerinde deniz manzarasına karşı yudumladığı kahveyi "uyku ve zürriyet düşmanı", "rüyacı ve hayal kaynağı", "tütünden sonra en fakir Osmanlı'nın bile en tatlı avuntusu" olarak nitelendirirken, 19.yüzyıl İstanbul kahvehanesini "küçük bir mumya müzesi" olarak tasvir eder.

Benzer şekilde, dünya örf ve âdetlerini tanımak amacıyla, 1840'lar Avrupa'sında en çok okunan kaynakların başında gelen ünlü Belçikalı kütüphaneci Auguste Wahlen (1785-1849) tarafından kaleme alınan "*Moeurs, usages et costumes de tous les peuples du monde, d'après des documents authentiques et les voyages les plus récents*" "Orijinal Belge ve En Son Seyahatlere Göre, Dünyanın Bütün Halklarının Örf, Âdet ve Kıyafetleri-1844) adlı eserin, *Osmanlı İmparatorluğu Halklarının Örf ve Âdetleri* başlıklı bölümünün girişinde, "Bir Osmanlı'yı kısaca şu şekilde tanımlayabiliriz; dua eden ve sigara içen bir insan" (1844:22) basmakalıp nitelendirmesi göze çarpar. Ardından Osmanlı gündelik yaşamı içerisinde kahvehaneyi erkekler için yegâne sosyalleşme ortamı olarak Avrupalı okura sunar; "Bir Türk'ün harem hayatının dışında özel yaşamı yoktur. Yemek yer,

[kahve] içer, açık havada uyur; kalabalığın karşısında çubuğunu tütürür. (...) [Yoldan geçenlerin meraklı bakışlarının] Müslümanımız için ne önemi vardır ki; kahvesini yudumlayarak, çubuğunu tütürerek ve kendisini bu denli dikkate alanları hiç dikkate almayarak bir put misali bütün gününü [kahvehanede] geçirir." (1844:23)

Kahvehanede "put gibi" gününü geçiren Türk imgesi gibi benzer bir betimleme, Fransız tarihçi,yazar ve seyyah Benjamin Gastineau'nun (1823-1904) "*Les femmes et les moeurs de l'Algérie*" (Cezayir'in Kadınları ve Âdetleri-1861) başlıklı yapıtında da varlığını korur. Gastineau, kendisini çok etkileyen bir düğün şenliğini tasvir ederken, halının üzerinde "sfenks gibi" oturmuş sessizce çubuklarını tütürmek ve koyu kahvelerini yudumlamakla meşgul olan Afrikalıların "zihninde çoktan beridir yer etmiş basmakalıp bir düşünce" olduğunu da itiraf eder (1861:160-161).

Buna karşın Crawford, "Doğu ataletine" ilişkin sıklıkla tekrarlanan söz konusu basmakalıp düşünceleri, *1890'larda İstanbul* adlı daha önce de değindiğimiz eserinin, *Saltanat Şehri* bölümünde, kimi seyyahların sadece dört beş saat kaldıkları İstanbul anılarını, kendilerinden önce yazılan anlatılardan esinlenerek yazdıklarını, üstü örtülü bir biçimde ima ederek eleştirir; "Türkiye'den 'hasta adam' diye söz etmek, bu dünyada hayatın en doludizgin sürdüğü kentlerden biri olan bu şehri yıkım ve bir çürüme ile bağdaştırmak âdet olmuştur. Ancak Haliç'in herhangi bir yakasında yirmi dört saat geçiren biri, ne İstanbul sokaklarında, ne Galata Köprüsü'nde, ne hareketli

Galata semtinde, ne de Pera tepelerinde ataletle uzaktan yakından ilgili hiçbir şey düşünemez. Avrupa'dan, İtalya ve Avusturya'dan gelen biri başkentin cihansümül hayatı, canlılığı ve faaliyeti karşısında gerçekten şaşırır." (1895:7) der.

Bununla birlikte, her çeşit sosyal sınıftan kahve tiryakisi erkeğin kahvehanelerde hayal âlemine daldığı basmakalıp düşüncesi, Nobel Edebiyat Ödüllü (1920) Norveçli edebiyatçı Knut Hamsun'un 1899 yılında İstanbul'a yaptığı seyahati kaleme aldığı *Hilâlin Altında* (1905) adlı eserinde de göze çarpar: Yazar, İstanbul kahvehanelerinin "İş aramak üzere pazarda gezinen üstü başı dökülen ameleden, serçe parmağı yakut yüzüklü asil beyfendiye kadar" çeşitli sosyal sınıftan erkeklerin iş öncesi ve sonrası düzenli uğrak yeri olduğundan, ve buralarda "hayal dünyalarına" dalarak ortaklaşa bir keyif kültürünü paylaştıklarından söz eder (1993:24-25). Ayrıca söz konusu anlatılarda, İstanbullu ve Cezayirli şehirli kadınların kahvehanelere ayak basmadıkları, ancak âdeta bir hayal âleminde yaşadıkları evlerindeki tek eğlencelerinin de tütün ve kahve keyfi olduğu vurgulanır (Lombay 1893, Par-doe 1997, 2017).

Benzer şarkiyatçı önyargılı basmakalıp düşünceler, sessiz ve durağan Osmanlı ile çoksesli ve canlı Batı karşıtlığını resmeden İstanbul ve Cezayir'deki geleneksel kahvehaneler ile Avrupaî *café*'lerin karşılaştırmasında da görülür. Özellikle 19.yüzyılda yazılmış Cezayir'e ilişkin seyahatnamelerin çoğunluğunda- tıpkı Eminönü kahvehaneleri ile Beyoğlu (Pera) *café*'leri kıyaslamasında olduğu gibi-

Osmanlı mahallesi Kasbah'nın limana inen kıvrımlı dar sokaklarının köşe başlarını tutan geleneksel kahvehaneler ile kentin yeni inşa edilmekte olan Hausmann tarzı bulvarlarını şenlendiren Fransız *café*'leri karşı karşıya gelir. Bir başka deyişle, Batılı seyyahların gözünde 19.yüzyıl İstanbul ve Cezayir'inin ortak paylaşılan kahve keyfinin toplumsal mekânları, Doğu ve Batı olmak üzere iki belirgin bloğa ayrılmıştır. Desmet-Grégoire saptamasıyla "Kahvehane İslâmi geleneğin kalesi, *café* gösterişli bir batılılaşmanın sergisi"dir. (1999: 232).

Bu bağlamda, her ne kadar tüm Osmanlı coğrafyasında kahvenin her haneyi oluşturan aile fertlerinin vazgeçilmez içeceği olduğu tüm seyahat anlatılarında belirtilse de, kahvehanelerin erkek egemen bir sosyalleşme alanı ve bir bakıma da selamlığın devamı niteliğini taşıdığı değişik imgelerle hep vurgulanmıştır. Örneğin, anlatıların birçoğunda tıpkı İstanbul'dakiler gibi, Cezayir ve Mısır kahvehanelerinde müşterilerin ev kıyafetleriyle hanelerinden çıkıp kimi zaman sohbet etmek kimi zaman ise misafirlerini ağırlamak için iki adım ötedeki müdavimi oldukları mahalle kahvehanesine geçtikleri görülür.

Kahvehanelerin Osmanlı erkeği için özel yaşamının geçtiği evinin bir devamı niteliğini taşıması durumunu, uzun yıllar Osmanlı Hariciye Nezaretinde çalışan Avusturya asıllı Murad Efendi (Franz von Werner (1836-1881), Türkiye'yi ziyaret eden yabancı seyyahların yayınladığı seyahatnamelerden farklı olarak *Türkiye Manzaraları* (1877) adlı eserinde içerden bakan bir bakış açısıyla

kahvehaneleri şu ifadelerle açıklar: “Dört cepheli [Türk] evleri genellikle iki katlıdır, bir misafir ağırlamak için özel geniş mekânlar yoktur. Mahalle sakinleri yakındaki meydanda, bir çınarın altındaki kahvede buluşurlar. (...) Burası onların toplanma yeridir. Dış dünyayla başka bir bağlantıları yoktur.” (2007:89).

Kuzey Afrika’da Kahire kahvehanelerinin tarihini ve gündelik yaşamdaki yerini inceleyen Depaule, benzer biçimde Mısır’da evlerin dar olması ve harem ile selamlığın kimi zaman belirgin bir biçimde ayrı olmaması nedeniyle, evin erkeklerinin misafirlerini mahalle kahvehanesinde ağırladıklarını belirterek, günümüz Mısır kahvehanesinin evin âdeta bir uzantısı olduğunu şu saptmalarla açıklar: “[Geçmişte olduğu gibi] Günümüzde de Kahire’nin muhafazakâr ve halkın yoğun olarak yaşadığı mahallelerinde; ev aileye ve kadına ait bir alandır. Berber dükkânı gibi, kahvehane de erkeklere özgü sosyal bir alandır. (...) Tüm Mağrip bölgesinde olduğu gibi (...)erkekler son havadisleri almak için kahvehaneye ev kıyafetleri ile giderler.” (2007: 245-262).

Sonuç

Her ne kadar belli basmakalıp düşüncelerin şekillendirdiği şarkiyatçı bir bakış açısıyla yazılmış olsalar da, Batılı seyyahların incelememize konu olan eserlerinin, 16.-19.yüzyıllar arasında İstanbul ve Cezayir’in gündelik yaşam kültüründe ayrıcalıklı bir yeri olan kahve ve kahvehane kültürüne dair ışık tutan önemli tarihî belgeler olduğu açıktır.

Genelde Osmanlı ve Batı dünyası, özelden ise İstanbul ve Cezayir sakinlerinin farklı dil, din ve kültürlerine

mensup çeşitli meslek ve sosyoekonomik sınıflarına ait toplumlarını, asırlardır bir fincan kahve etrafında keyifle buluşturan en önemli unsur ise; hiç kuşkusuz ki bu “ilahî bitkinin” canlandırıcı ve keyif verici tıbbî özelliğidir.

Ünlü romancı, seyyah ve aynı zamanda iyi bir yemek yazarı da olan Alexandre Dumas’ın *Grand Dictionnaire de Cuisine* (Büyük Yemek Sözlüğü) (1873) başlıklı eserinin önsözünde de değindiği gibi, 1635 ile 1696 yılları arasında taşrada yaşayan kızına, dönemin aristokrasi yaşamından havadisler veren Madame de Sevigné’nin, bir Türk elçisi tarafından Paris kent soylularına tanıtılan kahvenin “Racine gibi gelip geçici bir heves” olacağı kehanetinin aksine, günümüz küresel dünyasında sudan sonra en çok tüketilen ikinci içecek konumuna yükselmiştir.

NOTLAR

- 1 “Siyah kahvenin faydası vardır insan bedeni. Allah rahmet eylesin onu icad edene.” Yeniçeri Ocağı’ndan Ali Beşe tarafından 1758 yılında Cezayir Ağası Selanikli Ali Ağa için yapılan ve günümüzde Cezayir Millî Müzesinde sergilenen ahşap kahve kutusunun üzerine işlenmiş kitabe (Tütüncü 2013:216).
- 2 <https://www.planetoscope.com> erişim 26.04.2019
- 3 Barbaros Hayreddin Paşa.
- 4 Yazar burada Cezayir tarihinde “Yelpaze Olayı” olarak adlandırılan konuya göndermede bulunmaktadır: 1827’de Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa’nın tartıştığı Fransız konsolosu Pierre Deval’in yüzüne yelpazesi ile vurması sonucu Fransa Cezayir’e savaş ilan eder ve 5 Temmuz 1830’da da ülkeyi işgal eder.

KAYNAKLAR

- Aktulum, Kubilây. *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Amicis de, Edmond. İstanbul, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Arıkan, Zeki. *Guillaume Postel ve de la République des Turcs*, Ege Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt 2 sayı 1,1984, s.68-82.

- Arvieux d', Laurent. *Mémoires Du Chevalier d'Arvieux, Envoyé Extraordinaire Du Roy À La Porte, Consul d'Alger, De Tripoli Et Autres Échelles Du Levant..* T.4, Paris, 1735.
- Berchet, Jean-Claude. *Le Voyage En Orient*, Paris: Editions Robert Laffont, 1985.
- Beyran, Joseph. *La Turquie Médicale Au Point De Vue Des Armées Expéditionnaires et Des Voyageurs*, Paris, 1854.
- Cadet-De-Vaux, Antoine-Alexis. *Dissertation Sur Le Café; Son Historique, Ses Propriétés*, Paris, 1807.
- Carlier, Omer. "Magrib Kahvehanesi: Erkek sosyalliği ve yurttaşlık hareketleri", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* ed.Hélène Desmet-Grégoir ve François Georgeon, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.195-228.
- Chevillotte, Alfred Simon. *Le Ramadan : Moeurs Indigènes de l'Algérie*. Alger,: Imprimerie de A. Bourget, 1854.
- Crawford, Francis Marion. *Constantinople*, res. Edwin L.Weeks, London: Macmillan and Co, 1895.
- _____. *1890'larda İstanbul*, res. Edwin L.Weeks, çev. Şeniz Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Dan, Pierre. *Histoire De Barbarie et de Ses Corsaires...*, Paris: Pierre Rocolet Imprimeur & Libraire ordinaire du Roy (2.baskı), 1648.
- Depaule, Jean-Charles. *Les Établissements De Café Du Caire, Études rurales*, No. 180, Cafés et caféiers: Singularités et universalité d'une production mondialisée, 2007, s. 245-262.
- Desmet-Grégoire, Hélène, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* ed.Hélène Desmet-Grégoir ve François Georgeon, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Devoux, Albert. *Les Édifices Religieux De l'ancien Alger*. Cezayir, 1870.
- Dufour, Philippe Sylvestre. *Traitez Nouveaux et Curieux Du Café, Du Thé Et Du Chocolat*, 2.baskı, Lyon,1688.
- Dumas, Alexandre. *Grand Dictionnaire De Cuisine*, Paris, 1873.
- Esterhazy, Walsin. *De la Domination Turque Dans L'ancienne Régence*, Cezayir,1840.
- Faroqi, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelebilir : Kaynaklara Giriş*; çev. Zeynep Altok, İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Feydeau, Ernest. *Alger*, Paris: Michel Levy Frères Libraires-Editeurs, 1862.
- Flaubert, Gustave. *Encyclopédie des Idées Reçues*, Paris: Editions de Boucher, 2002.
- Franklin, Albert. *La Vie Privée D'autrefois : Arts et Métiers, Modes, Moeurs, Usages Des Parisiens, du XIIIe au XVIIIe siècle*, Paris: Librairie Pilon,1893.
- Galland, Antoine. *L'Origine et le Progrès du Café*, Paris, 1699.
- Gastineau, Benjamin. *Les Femmes et Les Moeurs de l'Algérie*, Paris:Librairie de Michel Lévy, 1861.
- Georgeon, François. "Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İstanbul Kahvehaneleri" *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*,ed.Hélène Desmet-Grégoir ve François Georgeon, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.43-85.
- Henricy, Cashmir. *Les Moeurs et Costumes De Tous Les Peuples-Afrique*, Paris,1847.
- Işın, Ekrem. İstanbul'da Gündelik Hayat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- İlter, Aziz Samih. *Şimâli Afrika'da Türkler*, c.I,II, İstanbul:Vakit Matbaa, 1936.
- Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 1,1-6 Kitaplar,1. Kitap,İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Lombay de, G. *En Algérie*, Paris: Ernest Leroux, 1893.
- Loti, Pierre. *Doğu Düşleri Sona Erişirken*, İstanbul : Kitap Yayınevi, 2002.
- Mirzaoğlu, Gülay. "Bir Tarihi Türkü: "Cezayir", *Türkbilgi* (2003) 6: s.117-126.
- Murad Efendi. *Türkiye Manzaraları*, çev:Alev Sunata Kırım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Pardoe, Julia. *18.yüzyılda İstanbul*, çev: Bedriye Şanda, İstanbul: İnkılap Kitabevi,1997.
- _____. *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. M.Banu Büyükkal, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (3.Baskı), 2017.
- Postel, Guillaume. *De la République des Turcs : Et là où l'occasion s'offrira, des meurs et loy de tous Muhamedistes*, Poitiers: Enguibert de Marnef, 1560.
- Sacy de, Sylvestre. *Chrestomathie Arabe*, t.2, Paris, 1806.
- Said, Edward, Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları, Çev. Berna Ünlüer, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Stora Benjamin. *Les Mémoires de Messali Hadj : aspects du manuscrit original*. Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée, (1983) n°36, s. 75-101.
- Tütüncü, Mehmet. *Cezayir'de Osmanlı İzleri (1516-1830)*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Wahlen, Auguste. *Moeurs, Usages et Costumes De Tous Les Peuples Du Monde, D'après Des Documents Authentiques et Les Voyages Les Plus Récents*, Europe, 1844.
- Yerasimos, Stéphane. *Les Voyageurs Dans l'Empire Ottoman (XIV.e-XVI.e siècles)*, Ankara: Imprimerie de la Société Turque d'Histoire, 1991.